

A mutató, személyes és rejtett névmások megoszlásáról – Elekfi László megállapításai nyomán

1. Bevezetés

Elekfi László több tanulmányban is foglalkozott az anaforikusan használt *őket* és *azokat* névmások megoszlásával (Elekfi 1979, 1980). E kérdés Brassai (1846, 1859, 1861), Arany János (1968), Szarvas Gábor (1886), Simonyi Zsigmond (1903) óta foglalkoztatta a kutatókat, és a nyelvvelő irodalom is gyakran adott tanácsot a közvéleménynek ezzel kapcsolatban. Elekfi az 1970-es években újra feléledő diszkusszióba kapcsolódott be (l. Rácz 1971: 271; Tompa 1976: 244–9; Kemény 1975; Szepesy 1975; Soltész–Bán 1976; Szepesy 1978; stb.). Sokatmondó a Magyar Nyelvben megjelent kétrészes írásának alcíme: *Azokat – őket* (Nyelvvelésünk tudományosságáért). Elekfi pontosabbá és megalapozottabbá kívánta tenni a korábbi impresszionisztikus megfigyeléseket; olyan általánosítások megfogalmazására törekedett, amelyek a példák szélesebb körére terjednek ki, mint a korábbi leírások. Írásomban tovább szeretnék menni az Elekfi László által megkezdett úton: kiegészítem Elekfi László megállapításait és az azóta született idevágó tanulmányok empirikus megfigyeléseit, és a névmások jegyeiből vezetem le az anaforikusan használt névmástípusok viselkedését.

2. Elekfi László megállapításai

Elekfi Lászlót egy Magyar Nyelvőr-beli vita (Szepesy 1975, 1978; Soltész–Bán 1976) indította az *őket-azokat* használatának, megoszlásának az elemzésére. A vita résztvevői nemcsak azt a laikusok körében élő vélekedést akarták meghaladni, miszerint a személyes névmás személyre, a mutató névmás dologra vonatkozik, hanem azt a Szarvas Gáborig visszavezethető nézetet is, hogy „az előzményben megnevezett dologra hangsúlytalanul csak a személyes névmás tárgyalakja (ill. annak paradigmájához tartozó személyragos határozószó) a magyaros” (Elekfi 1980: 176). Ezt az általánosítást sokféle megfigyeléssel, ellenpéldával egészítették ki – de Elekfi, joggal, úgy érezhette, hogy a megfigyelések túlságosan esetlegesek, nem állnak össze koherens, védhető általánosításokká. Nézeteit a Nyelvvelő kézikönyv *őket* szócikkében fejtette ki legtömörebben. Bár ezt a szócikket hárman jegyzik (Elekfi László, Kovalovszky Miklós és Rácz Endre), a szócikk nyilvánvalóan Elekfi László 1980-as tanulmányára épül. Fő megállapításai a következők:

i. Ha a névmási tárgy hangsúlytalan, és az előző tagmondatban csak egyetlen többes számú főnévi mondatrészt van, *őket*-tel utalunk vissza rá:

- (1) **A nagybajuszú kalászok** szelíden ringatóztak, ha egy-egy kis széláram felizgatta **őket**.
- ii. Az *azokat* is használható, ha szembeállítást fejez ki, vagy ha erősebb hangsúlyt kap:
- (2) Miért mindig az újságokat bújod? Itt vannak **a könyvek**, olvasd el **azokat!**
- iii. Dologra vonatkoztatva helyénvaló és ízes, magyaros az *őket*, ha az állítmányt követi hangsúlytalanul:
- (3) **A cipők** pontosan elkészültek, már tegnap elvitték **őket**.
- iv. Ilyen helyzetben is csak akkor használunk *őket* névmást, ha az előzmény alany, vagy nem mondathangsúlyos más főnévi mondatrész:
- (4) **A könyveit** rendbe rakta, de a takarítónő össze-vissza dobálta **őket**.
- v. Ha az előzmény hangsúlyos és nem alany, inkább mutató névmással utalunk rá vissza:
- (5) Először **a könyveit** rakta rendbe, de az asszony össze-vissza dobálta **azokat**.
- vi. A hangsúlytalan *azokat* elsősorban akkor jó, ha megelőzi az állítmányt:
- (6) **A közlekedési szabályok** elsősorban akkor hatékonyak, ha **azokat** mindenki megtartja.
- vii. Ha az előzményben több személyről és több dologról volt szó, a több dologra *azokat* névmással utalunk vissza:
- (7) A vendégek kialakítottak ugyan **három gólhelyzetet**, de ki is hagyták **azokat**.
- viii. Személyre utalva is használhatjuk a mutató névmást, ha az előzmény nem alany, hanem más mondatrész:
- (8) Ahelyett, hogy tárgyalni kezdtek volna **a törzs vezetőivel**, letartóztatták **azokat**.
- ix. Használhatjuk az *azokat* személyre vonatkozó visszautalásként, ha érzelmi vagy eszmei távolságtartást akarunk éreztetni vele:
- (9) Pártunk nem rejti véka alá **a hibáit**, hanem mindig feltárja **azokat**.

x. Néha a hangsúlytalan egyes számú névmást is ki kell tenni (például igenév mellett, amely személyragjával nem utalhat tárgyra), és az ilyen *őt* vonatkozhat dologra is:

(10) **A nyelvet** nem lehet elszakítani az **őt** kialakító és használó társadalomtól.

Elekfi a birtokos jelzői névmások, illetve az egyes számú *őt/azt* használatával kapcsolatban is tett megállapításokat.

xi. Kitehető a mutató névmás birtokos jelzőként, ha az előzménye nem alany és nem téma:

(11) Megtanultuk **az összetett mondatot** és **annak** fajait.

Elekfi Magyar Nyelv-beli tanulmányának 2. része általánosabb szintre emeli az *őket-azokat* problémát. Elekfi megkülönbözteti a laikus és a tudományos, az alkalmazott nyelvészet részét képező nyelvművelést. A személyes vélekedésen, nyelvérzéken alapuló nyelvhelyességi tanácsokat a laikus nyelvművelés körébe sorolja, és az *őket-azokat* kérdést tárgyaló neves nyelvészek vélekedéseinek nagy részét is laikus nyelvművelésként értékeli – előre vetítve a 80-as, 90-es évek nyelvműveléssel kapcsolatos nagy vitáját.

3. Generatív szemléletű általánosítások

Míg a nyelvművelő célzatú tanulmányok és Elekfi László figyelme is elsősorban a tárgyi szerepű többes számú *őket-azokat* megoszlásának leírására irányult, a generatív keretben készült elemzések a személyes és mutató névmások megoszlását valamennyi mondatrészi szerepre kiterjedően igyekeztek leírni, és a leírásokban a „helyénvaló, ízes, magyaros” típusú megállapításoknál egzaktabb megfogalmazásokra törekedtek. A korai generatív elmélet felfogásának megfelelően Pléh és Radics (1976), Antal (1976), valamint É. Kiss (1978) elemzésében az anaforikus névmások az ismétlődő tartalmas főnévi csoportok transzformációjával, azaz névmással való helyettesítésével jönnek létre. Pléh és Radics legfontosabb megállapítása, hogy a személyes, illetve mutató névmás közti választás nemcsak a pronominalizálандó kifejezés [+élő] vagy [-élő] jegyétől, valamint hangsúlyos vagy hangsúlytalan voltától függ, hanem szerepet játszik benne a pronominalizálандó kifejezésnek és előzményének mondatrészi szerepe (alany vagy egyéb bővítmény volta) is – amint ezt a (12) alatti példa mutatja:

(12) **A kislú** meglátta **a bácsit**, de **az** nem üdvözölte *pro/őt*.

A kitett vagy rejtett személyes névmás az előző tagmondat alanyára, a mutató névmás pedig a tárgyra utal. Ugyanakkor a (13) alatti példa ellentmondani lát-

szik ennek az általánosításnak, hiszen a mutató névmás vonatkozik az alanyi előzményre:

(13) **Marinak** tetszik **Péter**, de **az** nem kedveli *pro/őt*.

Pléh és Radics úgy oldja fel ezt az ellentmondást, hogy a *tetszik* ige dativusi vonzatát mélyszerkezeti alanyként elemzi.

Antal (1976) a pronominalizációban részt vevő főnévi csoportok [+/-határozott] jegyének relevanciájára hívta fel a figyelmet.

É. Kiss (1978) elemzésében a korábban felmerült szempontokon túl a névmásnak és előzményének topik vagy fókusz volta is szerepet játszik a névmástípusok megoszlásában:

(14) Határozott főnévi csoport funkcióban, anaforikusan

I. *Zéró névmás* jelenik meg, ha a névmás

- a) [+nominativus/+egyes számú accusativus, **-fókusz**, **-kontrasztív**], és **[-topik]**,

vagy

- b) **[+topik]**, és **az előző (tag)mondat topikjával vagy alanyával korreferens**.

II. *Távolra mutató névmás* jelenik meg a felszínen, ha a névmás

- a) [-humán, **+topik/+fókusz**], vagy

- b) több lehetséges antecedense van, és közülük **a nem alannal korreferens**.

III. *Személyes névmás* jelenik meg a felszínen minden egyéb esetben.

A *Syntax of Hungarian: Nouns and Noun Phrases* (2018) Farkas Judit és Alberti Gábor által írott 1.1. fejezete kimerítően, csaknem 70 oldalon tárgyalja az anaforikusan használt névmások megoszlását (l. még Alberti–Farkas 2018). Elemzésük fontos újítása, hogy Cardinaletti és Starke (1994) nyomán az anaforikus névmásoknak nem két, hanem három típusát különböztetik meg. Ezek a következők: személyes névmások (pl. *én, te, minket, őket*), a személyes névmások gyenge változatai (alany- és egyes számú tárgy esetben nem hangzó *pro*, továbbá *benne, velük, hozzánk* stb.), valamint mutató névmások (*az, azokat, abból, azoknak* stb.) Farkas és Alberti öt tényezőből vezeti le a névmástípusok közötti választást: (1) a névmás esete, (2) az antecedens [+humán] vagy [-humán] volta; (3) az antecedens információszerkezeti szerepe, (4) a névmás információszerkezeti szerepe; (5) az

antecedens specifikussága. (Alberti és Farkas [2018] mutatott rá először, hogy a tulajdonnévnel kevésbé specifikus antecedensre való visszautaláskor inkább mutató, mint személyes névmást használunk.) Külön általánosítások vonatkoznak az *is*-től módosított névmásokra. Alberti és Farkas a fenti öt tényező minden lehetséges kombinációjában tesztelte a különféle névmástípusok elfogadottságát, és – tekintve, hogy gyakran egynél több opció is lehetségesnek bizonyult – kvantifikálta és vizuálisan is ábrázolta a változatok értékelését.

4. A névmási rendszer

Elekfi László stratégiáját követve az anaforikus névmások eloszlására vonatkozó általánosításokat megkísérlem az Alberti és Farkas (2018) által azonosított három névmástípus univerzális jegyeiből, a magyar mondat szerkezet sajátjaiból és egy univerzális gazdaságossági elvből levezetni.

4.1. Személyes névmások

A személyes névmásokat univerzálisan a [személy], [résztevő] és [beszélő] jegyek kombinációjából felépülő jegyhalmazoknak tekintik. A [személy] jegy – legalábbis a magyar esetében – szó szerint értendő; tehát a személyes névmások humán referensre vonatkoznak (bár lentebb tárgyalandó meghatározott esetben a [személy] jegyük törölhető). A *mi* és *ti* [többes] jeggyel is el van látva. Az *ők* esetében a *-k* többesjel a [többes] jegy hordozója. Az *őbennük*, *őhözájuk* típusú alakokban a személyragvégi *-k* fejezi ki a többességet. A [beszélő], [résztevő] és [személy] jegyek között implikációs hierarchia áll fenn: a [beszélő] jegy implikálja a [résztevő] jegyet, a [résztevő] jegy pedig implikálja a [személy] jegyet – ezért e három jegy csak az alábbi kombinációkban fordulhat elő:

én: [beszélő, résztevő, személy]
te: [résztevő, személy]
ő: [személy]
mi: [beszélő, résztevő, személy, többes]
ti: [résztevő, személy, többes]
ők: [személy, többes]

Személyes névmással csak specifikus főnévi csoportra utalhatunk, tehát a fenti jegykombinációkhoz egy [+specifikus] jegy is járul. A személyes névmások [+specifikus] jegye nem jelenti azt, hogy csak [+specifikus] előzményük lehet – lásd a (15)-ös példát:

(15) Ma **hallgatók** jönnek ide konzultálni. **Ővelük** ötig tudok foglalkozni.

A [+specifikus] jegy azt kódolja, hogy főnévi csoport megnevezettje preszupponált, már jelen van a társalgási univerzumban. Minthogy az anaforikus névmások mindig egy korábbi megnevezettre utalnak vissza, esetükben ez szükségszerűen teljesül.

4.2. Gyenge névmások

Cardinaletti és Starke (1994) névmáselmélete a személyes névmásokat erős és redukált névmásokra osztja. Az utóbbiak sok nyelvben további két osztályra bonthatók: klitikumokra és gyenge névmásokra. A magyarban nincsenek névmási klitikumok; az erős személyes névmásokkal a gyenge névmások állnak szemben. A gyenge névmásokat a magyarban a személyrag által kötött rejtett névmással, az úgynevezett *próval* azonosítom. Az igei személyrag nominatívusi és accusatívusi *prót* köthet (pl. *lát-lak_{i,j}*, *pro_i*, *pro_j*); a névutón és a birtokszón megjelenő személyrag ragtalan *prót* (*pro_i*, *mellett-em_i*; *a* *pro_i*, *kert-em_i*), az infinitívuson megjelenő személyrag pedig datívusban álló *prót* (*pro_i*, *elmenn-em_i*). Íme néhány erős névmás – gyenge névmási pár:

Erős:		Gyenge:
<i>ő</i>	–	<i>pro</i>
<i>ők</i>	–	<i>pro</i>
<i>téged¹</i>	–	<i>pro</i>
<i>őt</i>	–	<i>pro</i>
<i>őbele</i>	–	<i>pro bele</i>
<i>mivelünk</i>	–	<i>pro velünk</i>
<i>tihozzátok</i>	–	<i>pro hozzátok</i>
<i>őrajta</i>	–	<i>pro rajta</i>

A gyenge névmási paradigma hiányos: az *őket* névmásnak nincs gyenge *pro* változata (mivel a tárgyas ragozás a határozott tárgynak csak a jelenlétét kódolja, a többségét nem); ezért szuppletív gyenge változatként a hangsúlytalanul ejtett erős névmás használandó, vö.

- (16) a. Megjött **a vendég**. Mindjárt üdvözlöm **pro/?öt**.
 b. Megjöttek **a vendégek**. Mindjárt üdvözlöm ***pro/őket**.

A * szimbólum az adott változat helytelenségét, a ? szimbólum a jelölt voltát fejezi ki. (16a)-ban azért jelölt az erős névmás használata, mert megsérti a (17) alatti univerzális gazdaságossági elvet:

¹ Az egyes szám 1. és 2. személyű rejtett tárgyak esetében az uráli Inverz Topikalitási Megszorítás maradványaként az igei személyragból csak áttételesen vezethető le a *pro* száma és személye (kivéve a *látlak* típusú igealakokat) – I. E. Kiss (2013).

- (17) Minimalizáld α -t (azaz használd a lehető legredukáltabb névmási változatot).

(Cardinalett–Starke 1994)

Mint Elekfi (1980) rámutatott, a személyrag nélküli melléknévi és határozói igenév nem engedélyez *pro* tárgyat, ezért az ilyen igenév mellett gyenge névmási tárgyként is a hangsúlytalan *öt/öket* névmás használandó:

- (18) a. **A vendég** kezet fogott az **öt/*pro** üdvözlő házigazdával.
b. **A házigazda** tósztot mondott, majd **öt/*pro** követve a vendég is.

- (19) Az e félévi tananyag **az ige** és az **öt/*pro** bővítő mondatrészek.

Érdekes módon a főnévi igenév engedélyezhet tárgyi *prót* – nemcsak akkor, amikor az igenéven megjelenő birtokos személyrag egybeesik a tárgyas igeragozás megfelelő alakjával (20a), hanem akkor is, amikor a személyrag az ige alanyi ragozásnak felel meg (20b), sőt akkor is, amikor az igenév egyáltalán nem visel személyragot (20c).

- (20) a. Megjött **a vendég**. Le kellene ültetned **pro**.
b. Megjött **a vendég**. Illene üdvözlőnk **pro**.
c. Megjött **a vendég**. Sietek üdvözölni **pro**.

A gyenge névmások közül [személy] jegye csak az 1. és 2. személyű névmásoknak van, mivel azok [résztvevő] jegye implikálja a [személy] jegyet. A [résztvevő] jeggyel nem bíró 3. személyű *pro* – erős névmási megfelelőjével ellentétben – dologra is utalhat. A (21)–(23) alatti mondatpárokban az (a) mondatok élő alanya helyettesíthető akár erős, akár gyenge névmással (bár az erős névmás használata jelölt lehet a gazdaságosság elvének megsértése miatt). A (b) mondatok élettelen alanyára viszont csak a [személy] jegy nélküli gyenge változattal utalhatunk.

- (21) a. **Péter** elesett → **Ő/pro** elesett.
b. **A város** elesett → ***Ő/pro** elesett.
- (22) a. Megnéztem **az újszülöttet**. → Megnéztem **?öt/pro**.
b. Megnéztem **az új kiállítást**. → Megnéztem ***öt/pro**.
- (23) a. Bízom **a kollégáimban**. → Bízom **?őbennük/pro bennük**.
b. Bízom **az ígéretekben**. → Bízom ***őbennük/pro bennük**.

A gyenge névmásként szereplő szuppletív *öket* és az igenevek mellett megjelenő szuppletív *öt* szintén vonatkozhat élettelen referensre is, lásd a (24) és a (19) alatti példákat:

- (24) Megnéztem **az új fényképeket**. → Megnéztem **öket**.

Egyesek nyelvváltozatában nem törlődhet az *őt* és *őket* [személy] jegye; ők inkább az *azt*, *azokat* névmásokat használják élettelen referensre való utaláskor, a névmások nyomatékosítást kifejező [deiktikus] jegyét semlegesítve – lásd (25a, b). Bizonyára olyan beszélők is vannak, akik ingadoznak a két megoldás között.

- (25) a. Ezen a polcon vannak **az új szerzemények**, hogy mindenki láthassa **azokat**.
 b. Az e félévi tananyag **az ige** és az **azt** bővítő mondatrészek.

A gyenge névmások osztják az erős névmások [+specifikus] jegyét, így például nem vonatkozhatnak predikatív főnévi kifejezésre:

- (26) Péter **tanár**. Én is ***ő/*pro** leszek.

A hangalak nélküli gyenge névmás használatának fizikai korlátai is vannak. Hangalak nélküli gyenge névmás nem viselhet főhangsúlyt (27a), nem állítható kontrasztba (27b), nem lehet simulószó (klitikum) támasza (27c), és nem lehet mellérendelt kifejezés tagja (27d):

- (27) a. **ŐK/*pro** késnek mindig el az óráról.
 b. **Ők/*pro** mindig elkésnek az óráról, **mi** nem mindig.
 c. **Ő/*pro is mindig** elkésik az óráról.
 d. A mai órán feleltetni fogom **őt/*pro és Marit**.

A hangalakkal bíró gyenge névmások viszont viselhetnek főhangsúlyt, kontrasztba is állíthatók, továbbá lehetnek simulószótámaszok és mellérendelt kifejezések tagjai is. Erős változatukhoz hasonlóan megjelenhetnek a mondat operátorpozícióiban (topikként, kvantorként és fókuszként) is; ekkor azonban csak személyre utalhatnak, azaz erős névmásként viselkednek:

- (28) a. **ŐBENNÜK/BENNÜK** bízom a legjobban.
 b. **Őbennük/bennük** mindig megbízhatunk; **a többiekben** nem mindig.
 c. **Őbennük/Bennük is** bízom.
 d. **Őbennük/Bennük és a kollégáimban** megbízom.

4.3. A mutató névmás

Élettelen referensre nem csak gyenge névmással utalhatunk. A [személy] jegy nélküli, élettelen referensre is utalni képes erős névmás az *az* mutató névmás. Az *az* névmásnak [deiktikus] és [távoli] jegye van. A [deiktikus] jegy nyomatékosítást, a [távoli] jegy pedig kontrasztív értelmet kölcsönöz neki. Kontrasztivitása abból fakadhat, hogy a [közeleli]-[távoli] ellentétpár két alternatívát kínál fel, így a [távoli] jegyű *az* alternatívák közötti választásként is értelmezhető.

Erős névmással utalunk vissza az élettelen előzményre, ha a névmás operátorfunkciót tölt be, azaz topikként (29a), fókuszként (29b) vagy kvantorként (29c) szerepel.

- (29) a. Bekapcsoltam **a porszívót. Attól** nagyon fél a kutya.
b. Bekapcsoltam **a porszívót. ATTÓL** ijedt meg a kutya.
c. Bekapcsolom **a porszívót. Attól is** fél a kutya.

Az ige utáni semleges mondatszakaszban a (17) alatti gazdaságossági elvnek megfelelően a gyenge névmás a jelöletlen választás:

- (30) a. Itt a gyógyszered, ne felejtsd el **pro/?azt bevenni!**
b. Jancsi fél **az oltástól**, de a többi gyerek nem fél **tőle/?attól**.

Mivel a mutató névmásnak nincs [személy] jegye, alapesetben élettelen referensre vonatkoztatjuk, de humán referensre is utalhatunk vele, ha szükség van nyomatékossgot implikáló [deiktikus] vagy kontrasztot implikáló [távoli] jegyére – például kontrasztív topik (31a) vagy fókusz helyzetben (31b), vagy akár az ige után is:

- (31) a. **Az elsősök** már levizsgáztak. **Őket/Azokat** írásban vizsgáztattam.
b. **Az elsősök** már levizsgáztak. Csak **ŐKET/AZOKAT** vizsgáztattam írásban.
c. **Az elsősöket** nem ismerem. Majd te vizsgáztatod **AZOKAT**, én meg a többieket.

Ugyanakkor kvantortól kötött névmásként élő megnevezett esetén csak személyes névmás használható:

- (32) a. **Mindenki**₁ azt remélte, hogy **ő₁/*az₁** fog nyerni.
b. **Mindenki**₁ megígérte, hogy **tőle₁/*attól₁** semmit nem fognak megtudni.

Humán referens esetén is a mutató névmást használjuk topikváltáskor a nem várt, új topik jelölésére. Erre a szerepe is kontrasztivitása teszi alkalmassá.

- (33) Jancsi intett **Juliskának**, de **az/?ő** nem vette észre.

A (34) alatti mondattípusban bizonyára az az ellenmondás váltja ki a kontrasztív értelmű névmás használatát, amely az előzmény és a névmás mellérendelő viszonya és a referenseik közötti rész-egész viszony között fennáll:

- (34) A karmester jól megoldotta **a VII. szimfóniát** és **annak/??pro** nehéz második tételét.

Mint Elekfi László rámutatott, a mutató névmás használata a referenstől való távolságtartó attitűd kifejezésére is szolgálhat. Ez is a névmás [távoli] jegyének lehet a következménye.

Az *az* a személyes és a gyenge névmásoktól eltérően [+/-specifikus] jegyű, így nem specifikus – akár predikatív – főnévi csoport pronominalizálására is alkalmas:

- (35) a. A családukban mindenki **tanár**, de én nem vagyok **az**.
b. Csak **buborékos ásványvíz** van, de **azt** nem kérek.²

Az alábbi minimális párban az *ők* névmást inkább néhány specifikus elsős hallgatóra, az *azok* névmást az elsős hallgatók osztályára vonatkoztatjuk:

- (36) Konzultáltam **néhány elsős hallgatóval**. **ŐKET/AZOKAT** tanítom legszívesebben.

4.4. Az erős és a gyenge névmások megoszlása

Az erős és a gyenge névmások megoszlását elsősorban a (17) alatti gazdasági elv határozza meg. Eszerint mindig a gyenge névmást választjuk, ha lehet. Használhatjuk a gyenge változatot, ha a névmásnak nincs operátorszerepe, tehát az ige után álló egyszerű bővítmény (és nem mellérendelő szerkezet egyik tagja) – lásd (37a; 38a). Nem választható viszont a gyenge változat, ha a névmás operátor, azaz topik (37b; 38b), kvantor (37c; 38c) vagy fókusz (37d; 38d):

- (37) Kész **a pörkölt**.
a. – Nem kérek **belőle/?abból**.
b. – **Abból/*belőle** nem kérek.
c. – Csak **abból/*belőle** kérek.
d. – **Abból is/*belőle is** kérek.
- (38) Jancsi nem szereti **a sötétséget**.
a. – Nagyon fél **tőle/?attól**.
b. – **Attól/*tőle** nagyon fél.
c. – **Attól/*tőle** fél a legjobban.³
d. – Jancsi megijedt **a fehér köpenytől**. **Attól is/*tőle is** fél, nemcsak az orvostól.

² Ha egy nem specifikus főnévi csoport új referenst vezet be, referense a következő állításban már ismertnek, az őt megnevező főnévi csoport pedig specifikusnak is tekinthető. Ennek megfelelően (30b) második tagmondatában az *azt* névmást tárgyas ragozással is állhatna; ekkor az *azt* [+specifikus] jegyű volna.

³ Az igeekötőként/igemódosítóként funkcionáló gyenge névmás akkor is lehet fókusz vagy kontrasztív topik, ha dologra vonatkoztatjuk; de ilyen esetekben valójában nem a névmás van kontrasztba állítva, hanem az igeekötős ige (*beletesz* ↔ *szór*; *rálép* ↔ *mellélép*):

- (i) Bele nem teszek cukrot, csak a tetejére **szórok** valamennyit.
(ii) Nem rá léptem a virágra, hanem **mellé** léptem.

E példából arra következtethetünk, hogy topik-, kvantor-, illetve fókuszszerepet csak erős névmás viselhet. Kérdés azonban, hogy ez az általánosítás hogyan terjeszhető ki a hangalak nélküli gyenge névmásokra, például az alábbi esetekre:

- (39) a. **Pörkölt** volt ebédre, és (**pro?**) nekem nagyon ízlett (**pro?**).
 b. **Pörkölt** volt ebédre, de (**pro?**) én nem kértem (**pro?**).

Ha az ige előtti topik-, kvantor- és fókuszpozíciók mind erős névmást kívánnak, akkor azt kell feltételeznünk, hogy a hangtalan névmási alany és tárgy mindig az ige mögött áll, vagy hangzó névmás hiányában maga a személyrag funkcionál gyenge névmásként. Egy másik lehetséges magyarázat szerint csak a fókusz- és a kvantorfunkciókhoz szükséges mindig erős névmás; a topikszerepű névmásnak csak akkor kell erősnek lennie, ha kontrasztív. Ugyanakkor az élettelen referensre utaló nem alanyi névmások topikhelyzetben általában kontrasztív értelműek. E feltételezés esetén (39a) második tagmondatának rejtett alanyi névmása a tagmondat élén áll, (39b) második tagmondatának rejtett tárgyi névmása viszont a tagmondat végén.

A (28) alatti és a (38–39) alatti példák összevetése azt mutatja, hogy a *prót* tartalmazó, de hangalakkal bíró (*pro*)*bele*, (*pro*)*velük*, (*pro*)*rajta*, (*pro*)*mögötte* típusú névmási kifejezések nem egyformán viselkednek élő és élettelen referens esetén. Ha élettelen referensre vonatkoznak, nem állhatnak operátorpozícióban, ahogy ezt a gyenge névmásoktól elvárjuk. Élő referens esetén viszont az erős névmást kívánó ige előtti pozíciókban is megjelenhetnek. Ezt a helyzetet úgy írhatjuk le, hogy a *prót* tartalmazó névmási határozóknak és névutós kifejezéseknek van egy [személy] jegyű, erős névmási változata, és egy személyjegy nélküli (másként [+/-személy] jegyű) gyenge névmásként viselkedő változata is.

5. Összefoglalás

Az anaforikus névmástípusok használatára vonatkozó fenti, szerteágazónak látszó megfigyeléseink az alábbi pontokban összegezhetők:

1. A személyes névmások [személy] jegyűek, így humán referensre vonatkoznak. A mutató névmásnak nincs [személy] jegye, így humán és nem humán előzményre is utalhat. A személyes névmások és a mutató névmás erős névmások.

2. A néma *pro* és annak névutószerű esetraggal vagy névutóval ellátott alakjai gyenge névmások. A *pro* használatát személyrag engedélyezheti. A személyragozási paradigmák sajátjaiból következően a gyenge névmások paradigmája hiányos; hiányzik a többes számú tárgyi *pro*, valamint melléknévi és határozói igenevek mellett az egyes számú tárgyi *pro* is. Ezeket az erős névmások megfelelő alakjaival pótoljuk. A beszélők egy része a megfelelő személyes névmás [személy] jegyének törlésével, másik része a megfelelő mutató névmás [deiktikus] és [távoli] jegyének törlésével hoz létre szuppletív alakokat. A gyenge névmásoknak nincs [személy] jegyük.

3. Míg a személyes és a gyenge névmások [+specifikus] jegyűek, a mutató névmás [+/-specifikus], ezért predikatív főnévi kifejezésre is utalhat.

4. Gyenge névmás nem hordozhat operátorfunkciót.

5. A gazdaságossági elvből következően, ahol lehetséges a gyenge névmás használata, ott az a jelöletlen választás. Ez a helyzet az ige utáni argumentumpozíciókban.

6. Amikor a névmás (i) főhangsúlyos, (ii) kontrasztív intonációt hordoz, (iii) simulószó (*is, sem*) kapcsolódik hozzá, vagy (iv) mellérendelés egyik tagja, akkor hangalak nélküli gyenge névmás nem használható.

7. Az erős személyes névmások határozóragos és névutós alakjaiban rejtve maradhat a névmási alaptag, azaz, a *vele, hozzátok, mellette* típusú kifejezések [személy] jegyű erős névmásként is funkcionálhatnak.

8. Mutató névmással akkor utalunk humán antecedensre, ha ezt a mutató névmás [deiktikus/nyomatékos] és/vagy [távoli/kontrasztív] jegye indokolja.

A névmástípusok jegyei táblázatos formában:

Névmások	Jegyek	erős	személy	specifikus	deiktikus-távoli (kontrasztív)
<i>én, te ő, mi, ti,ők, őket, engem, téged, minket, titeket, énnekem, terád, ötőlük</i>		+	+	+	
<i>pro, őket, (őt), vele, hozzájuk, nála, rájuk, tőle, ...</i>		–	+/-	+	
<i>velem, hozzájuk, nála, rájuk, tőle, ...</i>		+	+	+	
<i>az, azt, attól...</i>		+	+/-	+/-	+

A névmástípusok használatát e jegyek határozzák meg. A magyar mondat ige előtti operátorpozíciói erős névmást kívánnak. Az ige után (illetve a (28) alatti szerkezet elemzésétől függően topikpozícióban) a gazdaságosság elvéből következően gyenge névmást használunk, kivéve, ha a névmás kontrasztív jegye vagy [-specifikus] volta mutató névmást indokol.

SZAKIRODALOM

- Alberti Gábor – Farkas Judit 2018. The case of competing back-referencing pronoun variants with information structural functions in Hungarian. In: Bartos, Huba – den Dikken, Marcel – Bánréti, Zoltán – Váradi, Tamás (eds.): *Boundaries Crossed, at the Interfaces of Morphosyntax, Phonology, Pragmatics and Semantics*. Springer, Cham, 263–78.
- Antal László 1976. Gondolatok a magyar pronominalizációról. *Magyar Nyelv* 72: 271–81.
- Arany János 1968. Visszatekintés. In: *Összes művei XI*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 217–57.
- Brassai Sámuel 1846. Az irodalmi magyar nyelv második kocsintása. *Erdélyi Híradó* 1846: 31–2, 47–8, 71–2, 142–3.
- Brassai Sámuel 1859. Adalék okmányok... *Magyar Nyelvészet* IV: 118–23.
- Brassai Sámuel 1861. Mégis valami a fordításról. *Szépirodalmi Figyelő* I/32: 497–501.
- Cardinaletti, Anna – Michal Starke 1994. The typology of structural deficiency. On the three grammatical classes. *University of Venice Working Papers in Linguistics* 4(2).
- Elekfi László 1979. Hogyan utaljunk vissza: *őket?* *azokat?* *Magyar Nyelvőr* 103: 421–6.
- Elekfi László 1980. *Azokat – őket* (Nyelvművelésünk tudományosságáért). *Magyar Nyelv* 76: 176–87, 323–30.

- É. Kiss Katalin 1978. A határozott főnévi csoport pronominalizációja. *Magyar Nyelv* 74: 445–52.
- Farkas Judit – Alberti Gábor 2018. Characterization. In: Alberti Gábor – Laczkó Tibor (eds.): *Syntax of Hungarian, vol. 1-2: Nouns and noun phrases*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 5–151.
- J. Soltész Katalin – Bán Ervin 1976. Mikor *őket*, mikor *azokat*? *Magyar Nyelvőr* 100: 258–62.
- Kemény Gábor 1975. Köznyelvi hibák – sportnyelvi hibák. *Magyar Nyelvőr* 99: 405–13.
- Pléh Csaba – Radics Katalin 1976. „Hiányos mondat”, pronominalizáció és a szöveg. *Általános Nyelvészet Tanulmányok* 11: 262–77.
- Rác Endre 1971. *A magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Simonyi Zsigmond 1903. *Helyes magyarság*. Athenaeum, Budapest, 87–9.
- Szarvas Gábor 1886. A mutató névmásról. *Magyar Nyelvőr* 15: 7.
- Szepesy Gyula 1975. *Őket–azokat*. *Magyar Nyelvőr* 99: 414–24.
- Tompa József 1976. A magyar nyelv el-AZ-osodása. *Anyanyelvi olvasókönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest, 244–9.

É. Kiss Katalin
Nyelvtudományi Intézet

SUMMARY

É. Kiss, Katalin

On the distribution of demonstratives, personal pronouns and pro

Relying on the empirical observations of László Elekfi, this paper aims to derive the distribution of the diverse types of pronouns used for anaphoric reference from the features of the pronouns. Personal pronouns are claimed to have the feature values [+strong, +person, +specific]. Demonstratives have these features valued as [+strong, +/-person, +/-specific], and they also have the features [+deictic, +distal/contrastive]. *pro* is [-strong, +/-person, +specific]. [*pro* + P] can act either as a personal pronoun, sharing the features [+strong, +person, +specific], or as a *pro*, having the features [-strong, +/-person, +specific]. The preverbal operator positions of the Hungarian sentence only accept strong pronouns. The distribution of personal pronouns and demonstratives in these positions depends on whether the referent is human, and whether there is a contrast involved. As a result of the economy principle ‘Minimize α ’, we find weak pronouns postverbally. The paradigm of weak pronouns is deficient; the plural accusative is represented by a suppletive form (a personal pronoun for most speakers, and a demonstrative for some).

Keywords: anaphoric reference, personal pronoun, *pro*, demonstrative pronoun, strong, weak pronoun.